

Actualisatie examenprogramma's:

Balans, draagvlak en de kracht van filosofie

door Brigitte Bloem

Het vernieuwen van examenprogramma's is een delicaat en complex proces. De subcommissie filosofie en de advieskamer filosofie werken samen aan toekomstbestendige examenprogramma's die ruimte laten aan de kracht van individuele docenten en tegelijk voldoende richting en duidelijkheid bieden.

De subcommissie filosofie bestaat uit docenten, vakexperts en een curriculumontwikkelaar waaronder vakexpert, docent en lid van de commissie Philippe Boekstal, curriculumontwikkelaar Arjan Koek van SLO, en Ben Bornebroek, docent en vanuit de VFVO lid van de advieskring. In afstemming met de andere mens- en maatschappij-vakken en onder leiding van een procesregisseur werken zij in twee jaar tijd toe naar nieuwe, toekomstbestendige

examenprogramma's filosofie voor havo en vwo. De vakkamer filosofie als onderdeel van de advieskring, met vertegenwoordigers uit het veld, geeft op een aantal vaste momenten advies op de tussenproducten van de commissie. De leden van de advieskring halen daarvoor feedback op bij hun achterban. De feedback wordt gebundeld en besproken met de commissie. Zomer 2026 worden de examenprogramma's filosofie in concept opgeleverd.

Breed betrokken veld

"Filosofie stelt al eeuwenlang dezelfde vragen", zegt Philippe Boekstal, "maar de manier waarop we naar die vragen kijken, verschuift. Perspectieven veranderen. De huidige examenprogramma's gaan al bijna twintig jaar mee. Nieuwe filosofische inzichten, wetenschappelijke ontwikkelingen en moderne vakdidactiek, met de nadruk op het oefenen van vaardigheden, vragen om een herzien

kader, waardoor filosofie past bij de leerlingen en docenten van nu en straks."

Curriculumontwikkelaar Arjan Koek vult aan dat de eindtermen uit 2006 destijds bewust globaal zijn geformuleerd. "Met name voor beginnende docenten is het juist fijn als er meer handvatten zijn. Daar werken we ook aan."

Nieuwe examenprogramma's filosofie: tussen vrijheid voor docenten en houvast voor leerlingen

Arjan Koek van het SLO in gesprek met Philippe Bookstal

OCW gaf SLO de werkopdracht, SLO heeft op basis van die werkopdracht het proces ingericht. De subcommissie filosofie bestaat uit zes leden, van wie een deel voor de klas staat. Naast de commissie speelt de vakkamer filosofie, onderdeel van de advieskring mens en maatschappij, een belangrijke rol. Daarin zitten vertegenwoordigers van organisaties die relevant zijn voor het vak. In het geval van filosofie zijn dat het Netwerk Filosofie, de VFVO, en Filosofie Oost-West.

Ben Bornebroek, lid van de advieskamer, ziet een grote betrokkenheid vanuit het veld: “Het animo om mee te praten is groot. Veel filosofiedocenten zijn eenpitters op hun school. Dan is het heel waardevol om via de vakvereniging collega’s te spreken en samen te reflecteren.”

Er is veel ruimte voor inspraak, schetst Ben. Niet alleen tijdens regionale bijeenkomsten en digitale overleggen, er is ook een actieve online community. “Die brede betrokkenheid zorgt niet alleen voor draagvlak, maar ook voor scherpe, waardevolle feedback.”

Overladenheid: voorkomen in plaats van genezen

Na de ontwikkeling van de karakteristiek en het raamwerk filosofie is de commissie volop bezig met het schrijven van een eerste selectie van concepteindtermen. Hierbij startte de commissie met het formuleren van filosofische vaardigheden en praktijken. Vervolgens worden de eindtermen over

ethiek en filosofische antropologie geschreven. Wanneer de commissie tussenproducten oplevert, kijkt de advieskring kritisch mee. De spanning tussen specificiteit en ruimte is in bijna elk vak herkenbaar, maar speelt bij filosofie extra sterk. Philippe: “We willen diverser en accurater worden, maar hoe specifiek moet je dan zijn? Als je té concreet wordt, ontstaat overladenheid. Ben je te globaal, dan missen docenten richting.” Ben herkent dat: “In de filosofie heeft elke positie een tegenpositie. Als je alles wilt opnemen, krijg je automatisch overladenheid. Docenten willen juist ruimte om het vak op hun eigen manier vorm te geven.” Een voorbeeld van een belangrijke ingreep, die volgde op het advies van de kamer op het raamwerk, ging over de filosofische antropologie, die niet als apart domein was opgenomen. Het idee van de commissie was in eerste instantie om de antropologische vragen naar ‘de mens’ verspreid in andere domeinen op te nemen. Maar uit de eerste adviesronde bleek dat dit niet bevorderlijk was om de overladenheid tegen te gaan. Het risico bestond daarmee dat de belangrijkste vragen over de mens onvoldoende zouden worden besproken. Daarom werd in de tweede ronde besloten de filosofische antropologie weer als apart domein op te nemen.

Spanning tussen vrijheid en houvast

“Ook een herkenbaar curriculum is belangrijk”, benadrukt Ben. “Leerlingen moeten kunnen

begrijpen wat er in de lessen gebeurt.” De spanning tussen vrijheid en houvast is volgens alle betrokkenen lastig. Het is een zoektocht naar de juiste balans. “In gesprekken binnen de commissie wordt stevig gediscussieerd, maar steeds met een gedeelde overtuiging. We zijn kritisch op elkaar”, zegt Philippe, “maar we vinden elkaar in onze betrokkenheid bij leerlingen en docenten.”

Arjan ziet diezelfde balansvraag terug bij andere vakken, maar vindt dat filosofie een eigen dynamiek heeft: “We willen docenten vrijlaten in hun lessen, maar er moeten ook examens worden gemaakt waar leerlingen mee uit de voeten kunnen. Dat maakt het complex.” Volgens Philippe geldt bovendien dat de docent altijd zelf verantwoordelijk blijft: “Of de eindtermen straks iets specifieker of juist globaler zijn: een goede docent weet daarin zijn of haar weg wel te vinden. Het gaat erom dat er betekenisvol filosofieonderwijs gegeven wordt.”

Schoolexamen en centraal examen

Filosofie is een van de weinige vakken met wisselende examenonderwerpen, die elke vier jaar worden vernieuwd. “Deze afwisseling is bij de meeste docenten en ook bij leerlingen geliefd, vooral ook omdat je daarmee goed aan kunt sluiten bij de actualiteit”, benadrukt Arjan. “Het past bij ons vak en het houdt de filosofie levend.” Hoe dat straks vormkrijgt, is nog onderwerp van onderzoek. “We verkennen scenario’s, ook in overleg met Cito en het College voor Toetsen en Examens (CvTE)”, legt Arjan uit. “Zeker is dat kwaliteit én uitvoerbaarheid voorop staan.”

Diversiteitsopdracht

Hoewel filosofie op de meeste scholen in de onderbouw niet als apart vak gegeven wordt, kijkt de commissie wel bewust naar een doorlopende leerlijn. Arjan werkte namens SLO ook mee aan de kerndoelen mens en maatschappij. “Daarin is ruimte gemaakt voor morele en ethische afwegingen en denkwijzen die raken aan sociale filosofie”, licht hij toe. Bovendien is er ook een sterke link tussen burgerschap en filosofie. “Filosofie kan bij uitstek ruimte bieden, een oase zelfs, om in een veilige sfeer na te denken over belangrijke vraagstukken. Juist in deze tijd van polarisatie is dat heel belangrijk”, stelt Philippe. Hij ziet hoe leerlingen floreren wanneer er ruimte is voor kritische vragen en onverwachte perspectieven. “Het vak creëert een plek waar meerdere perspectieven naast elkaar kunnen bestaan en waar leerlingen leren redeneren, twijfelen en onderzoeken.” Dat sluit aan bij de diversiteitsopdracht van filosofie, dat het curriculum recht moet doen aan

Examenprogramma filosofie in de maak: laatste kans voor feedback in februari

de diversiteit in de samenleving door de keuze van onderwerpen, begrippen en verschillende filosofische denkers of stromingen bij die onderwerpen en begrippen. Ben: “Juist ook de niet-westerse perspectieven zijn belangrijk. Het vak moet inclusiever worden.” Arjan

vult aan dat diversiteit bovendien betekent dat iedereen mag meedenken en meedoen, “en dat we dus niemand uitsluiten.”

Finale consultatieronde

Voor februari 2026 is de laatste tussenversie van het vernieuwde examenprogramma voorzien. “Dat is voor alle betrokkenen en belanghebbenden dé mogelijkheid om het concept-examenprogramma filosofie in zijn geheel te zien”, benadrukt Ben. “Heel belangrijk, want dat is hoe het er in de komende jaren uit zal zien.” De filosofiedocenten zullen via de website van de vakvereniging, via nieuwsbrieven en per mail op de hoogte worden gehouden van de mogelijkheden tot het geven van feedback. “Het eigenlijke curriculum wordt in de klas gemaakt”, zegt Arjan, “maar voor een stevig fundament luisteren we nu naar zoveel mogelijk stemmen.”

Als de volledige set concepteindtermen en de verdeling over SE en CE is uitgewerkt, gaan de conceptexamenprogramma’s filosofie de fase van beproeven in. Daarbij geven scholen hun feedback op de haalbaarheid en bruikbaarheid. Vervolgens worden de definitieve examenprogramma’s opgeleverd.

Constructieve samenwerking

Het proces is complex, gelukkig is de samenwerking sterk. De leden van commissie en advieskring benadrukken hoe constructief de samenwerking is. Zoals Philippe het samenvat: “We hebben altijd de leerling en docent voor ogen. Dat is waar we het voor doen.” En dat is precies waarom de vernieuwing van het filosofiecurriculum niet alleen een technische opdracht is, maar een gezamenlijke zoektocht naar goed en betekenisvol filosofieonderwijs voor nu en in de nabije toekomst. ■

Meer weten? Kijk op:

www.actualisatie-examenprogrammas.nl/mens-maatschappij

Hier kun je je aanmelden voor updates over het traject.

In november 2025 zijn de definitieve concept-kerndoelen mens en maatschappij voor het primair onderwijs en de onderbouw van het voorgezet onderwijs gepubliceerd. Meer informatie hierover is te vinden op:

www.actualisatiekerndoelen.nl